

ח. ראשית שקיעתו של בית-המדרש ובואו של מושל חדש

שנת 1936 סימנה את ראשית המשבר שבא על בית-המדרש לרבנים ברודוס, כאשר החל להסתמן צירוף של נסיבות פנימיות וחיצוניות שהביא בהדרגה לסגירת המוסד. בקיץ 1936 עזב את רודוס הרב ריקארדו פאציפיצי, עמוד התווך של בית-המדרש, ששב לאיטליה כדי לכהן כרב של העיר גנואה. כחודש ימים אחרי כן נקרא לשוב לאיטליה 'האב היוזם' של הקמת בית-המדרש, המושל מאריו לאגו, ובמקומו נתמנה למושל האיטלקי הקשיש, הקוואדמווירו דה וקי די ואל צ'יזמון, שהדוצ'ה העדיף להרחיקו באותה שעה, ככל שאך ניתן, מזירת האירועים המרכזית.⁷⁴ גם איש-מפתח שלישי שהיה קשור לבית-המדרש, הרב פראטו, נקרא באותו זמן לשוב לאיטליה והוטל עליו לכהן כרב הראשי של רומא, לאחר פטירת קודמו בתפקיד זה, הרב אנג'לו סאצ'רדוטי.

לפני שעזב את אלכסנדריה, באוקטובר 1936, רצה הרב פראטו לערוך ביקור של 'פרידה ובקרה' ברודוס, כאשר המושל החדש דה וקי החל כבר למלא את תפקידו ועדיין שהה שם המושל הקודם לאגו. נוכחותו של לאגו שימשה מעין ערובה להבטחת רווחתה ושלוותה של הקהילה היהודית ברודוס, שעדיין היתה רחוקה לכאורה מן הסערות הגדולות הממששות ובאות. בעצם היה זה לאגו שחבט את ביקורו של הרב פראטו ברודוס, כדי להעמידו על המצב לאשורו ולהעלות בפניו את רעיונותיו החדשניים בדבר עתיד בית-המדרש. לאגו אמר לרב המיועד של קהילת רומא:

הרב סאצ'רדוטי לא הבין את יעודו ותיפקודו של בית-המדרש לרבנים ברודוס וחשש מפני תחרותו מצידו, בעוד שמוסד זה חייב להיכלל במדיניות הלאומית האיטלקית, המעוגנת בהסכמים שבין 'איחוד הקהילות היהודיות האיטלקיות' ובין משרד החוץ האיטלקי. אני עצמי אעסוק בכך גם לאחר צאתי את רודוס. מקום זה חייב להיות החלוץ והאבן הראשה במערך האיטלקי-יהודי לגבי המזרח ולגבי אגן הים התיכון. דהוקי מרוצה והתוצאות הראשונות אכן משביעות רצון. אפשרויות רבות קיימות לגבי הפלשים. יש להביא לבית-המדרש לרבנים ברודוס עשרות יהודים אתיופיים, בגילאים שונים, ולהכשירם מבחינה יהודית ואיטלקית כאחת, כדי לשלחם לפעולה מחדש בחבש.⁷⁵

הרעיון לקלוט ברודוס יהודים אתיופיים צעירים, שחיו עתה תחת הכיבוש האיטלקי, נראה מוסכם על כולם, בבחינת צו השעה. הרב פראטו חזר על כך לעיתים קרובות

74 ראה: דה וקי; צ'אנו. קוואדמווירו הוא תואר כבוד שהוענק לארבעה פאשיסטים בכירים אשר השתתפו עם מוסוליני ב'מצעד לרומא' בשנת 1922 (המונח לקוח מתקופת הרפובליקה הרומית).

75 אמתצ'י, P/177-25, פנסק 1936, 26-27 באוקטובר, קורות ביקור הפרידה והבקרה ברודוס. על הפלשים — ראה: דל-קאנוטו.

ביומניו ואף הביע רעיון זה באוזני הדוצ'ה בפגישתו עימו בשנת 1935. גם המושל החדש דה וקי, שעשה שנים רבות באפריקה, קיים קשרים טובים ובעלי ערך עם המשרד לענייני אפריקה האיטלקית וגילה לפיכך עניין אישי בשאלות שהיו עשויות להביא למימושה המידי של תוכנית זו. ואמנם הודות לדחיפות שייחס המושל דה וקי לתוכנית זו, ניאות המשרד לענייני אפריקה האיטלקית להקצות במישרין קיצבה הולמת כדי להביא לרודוס יהודי אתיופי, סבנטו מגסטו, מאזור גונדר, שקיבל את ראשית חינוכו היהודי בקהילת סאראייבו.⁷⁶

'השליחות האפריקאית החדשה' של בית-המדרש הוגדרה בדו"חות השנתיים לשנות 1936-1937 כלהלן:

שלושה היבטים נודעים לשליחות זו.

(א) הצעירים הפלשים שישלחו לאירופה ללימודים יתקבלו בבית-מדרשנו לקבלת חינוכם היהודי במתכונת האיטלקית.

(ב) המורים הצעירים שישלימו את הכשרתם ולימודיהם בבית-מדרשנו יישלחו להפצת פעילותם ברחבי האימפריה האיטלקית, להקניית האהבה לאיטליה והדבקות בה.

היעד הראשון נמצא כבר בתחילת מימושו.

(ג) אשר להבט השלישי, מנהל בית-המדרש לרבנים ברודוס [...] כבר מעורה בתוכנית לייסד בחכש בית-ספר למען הצעירים הפלשים [...] כמו כן יש לו חלק במאמץ להציב לרשות הממשל מורים מקרב יהודי איטליה, בפרט בוגרי בית-מדרשנו. תוכניות אלו מחייבות אותנו להקנות את יסודות השפה האמהרית לאלו מתלמידינו המתעתדים לממש את שליחותם באפריקה.⁷⁷

'המשימה הפלשית' שנטל על עצמו בית-המדרש ברודוס לא מנעה את המשכר הסופי שבא עליו.

הקושי העיקרי שעמד בפני הועד המנהל של בית-המדרש היה הצורך למצוא אישיות מתאימה לניהול המוסד, שנתור ללא מנהל עם פרישתו של הרב פאצי'פיצי.⁷⁸ שכן, מבוקש היה אדם בעל 'כישורים דתיים חיוניים' שיהיה עם זאת בעל אזרחות איטלקית, כדי שיוכל לעצב מוסד 'שבו שורה לא רק יראת שמים אלא גם הוויה איטלקית'.⁷⁹ ד"ר ישעיה זונג, המועמד אשר נבחר לניהול המוסד והומלץ על-

76 ראה: אמתעי, חדשות, אוגוסט 1937, עמ' 13; אמתעי, P/177-7b, 'דו"ח כספי לשנה העשירית לבית-המדרש לרבנים — פנימיה 1936-1937-XV.

77 ראה: אמתעי, P/177-7b, 'דו"ח הנ"ל, עמ' 6.

78 לאגו וסטרומוזה השתדלו בכל האמצעים שברשותם לשכנע את איגוד הקהילות שלא להחזיר לאיטליה את הרב פאצי'פיצי, שנחשב עמוד התווך של ביהמ"ד. אולם עזיבתו היתה בלתי נמנעת בשל התפנות משרת הרב בגנואה והעדפותיו האישיות של פאצי'פיצי — ראה: אהמ"ה, ס"פ, דודקאנו, 14 b, 7 f, התכתבות לאגו-סוביץ'-רוינה (1936); אאקי"א, 41 b, 'ביהמ"ד לרבנים ברודוס' (1934-1938), f.b, במיוחד המכתב מאת לאגו לרוינה, 13.3.1936.

79 איננו יכולים ואיננו צריכים לזנוח את המטרה העיקרית של מוסדנו והיא לעצב כחלוצים של

ידי הרב פאציפיצי עצמו, 'כאחד הרבנים המעולים ביותר באיטליה', לא היה יכול לעמוד בדרישות שהוצגו לו בגלל היותו יליד פולין, חרף העובדה שלמד ושהה 17 שנים בפרינצה. ד"ר זונה לא נתמנה אפוא לתפקיד זה והחיפוש אחר מנהל מתאים נמשך אך ללא הצלחה.

וכך נתברר, כי כל השערים הולכים וננעלים מלפני המוסד. 'איחוד הקהילות היהודיות האיטלקיות', ראש וראשון בין הארגונים שהיה ביכולתם ומחובתם לסייע לבית-המדרש ברודוס, היה שרוי במשבר קשה שפקד אותו עקב פטירת שלושה אישים בכירים מסגל חבריו בשנה אחת, והם: הרב אנג'לו סאצ'רדוטי, פליצ'ה רוינה ואנג'לו סירני. איחוד הקהילות היה נתון במצב ירוד וללא הנהגה דווקא בתקופה הקשה והגורלית בתולדות יהדות איטליה, בשנות 1936-1938, כאשר המשטר הפאשיסטי החל לנקוט מדיניות גזענית, באופן פומבי וברור.⁸⁰ באורח לא צפוי נטשה את המערכה גם המושבה היהודית-איטלקית במצרים, ובפרט ועד התמיכה באלכסנדריה שהיה עד אז הגוף הפעיל והעשיר ביותר וגם הירבה לשלוח תלמידים לבית-המדרש ברודוס והיה לדוגמה מדרבנת לועדים האחרים, הקטנים יותר. אחרי שהרב פראטו עזב את אלכסנדריה, הועמד בראש ועד התמיכה עורך-הדין טילקה (Tilche) שהיה אמנם אחד הפעילים בקהילת אלכסנדריה, אבל אישיותו היתה 'מוזרה ודור-משמעות'. תארים אלו דבקו בו בשל נטייתו לפנות תמיד לאן שנושבת הרוח. עו"ד טילקה קיצץ ביולי 1937 בתמיכה הכספית המסורתית של קהילת אלכסנדריה לבית-המדרש ברודוס. הקריאות לעזרה שהשמיעו ויטאליס סטרומזה מרודוס והרב פראטו מרומא לעבר טילקה ושאר חברי ועד התמיכה והתפקידים האיטלקיים במצרים לא הצליחו למנוע את 'הגדולה והאיטלקית ביותר מקרב קהילות ישראל במזרח' מלנטוש את הקהילה האחות ברודוס בעת מצוקתה. משלוח הכספים לרודוס הלך ונעשה 'קורבן חסר תכלית' מבחינת יהדות אלכסנדריה, אשר תחת הנהגת רב ראשי פרו-צרפתי הלכה ונתרחקה מאיטליה יותר ויותר.⁸¹ הפסקת פעילותו של ועד התמיכה האלכסנדרוני היוותה אות ומופת לועדי התמיכה האחרים והיתה מכה קשה ביותר לבית-המדרש ברודוס. מעתה לא הצליחו כל שאר ועדי התמיכה לגייס את ההקצבה הנדרשת אפילו למימון הוצאות

"איטלקיות" את תלמידינו הצעירים, הבאים לרוב מארצות נכר, והם עתידים להיות מורים ללשון ולדת העברית או רבנים ראשיים, אחרי סיום לימודיהם בני שש או תשע שנים בביהמ"ד" — ראה: אמתעי, P/177-7b, דו"ח 1937-1936, עמ' 1-2.

80 ראה: דה פליצ'ה, איטליה. משבר איגוד הקהילות תואר גם במכתבים רבים מפראטו לסטרומזה (1937) — ראה: אמתעי, P/177-7a.

81 על הפסקת פעילותו של הועד באלכסנדריה — ראה: אמתעי, P/177-7a-b, התכתבות פראטו-סטרומזה-טילקה (1937); קריאות מאת פראטו וסטרומזה לאישים אחרים במצרים; ברכות מאת פראטו וסטרומזה לרב החדש של אלכסנדריה מרז (משה) ונטורה. על כל הפרשה — ראה: אהמ"ה, ס"פ, דודקאנו (1938), b. 15, 'בית המדרש לרבנים ברודוס' 2. f. ביומניו, לא הביע פראטו מעולם דעה טובה על טילקה, אף שהעריך את פעלתנותו.

לימודיהם של תלמידיהם שלהם ברודוס, כמו: יוצאי בלגראד או חלב, למשל.⁸² ההשלכה החמורה ביותר שנודעה לנטישת בית-המדרש ברודוס על-ידי הקהילות הספרדיות ו'איחוד הקהילות היהודיות האיטלקיות' היתה מסקנתו השלילית של המושל דה וקי, שהחל לתהות האם במצוקה מעין זו, שעה שהיהודים עצמם, ובפרט הספרדים, פונים עורף לבית-המדרש האם מחויב הממשל האיטלקי לקיים מוסד זה.⁸³ המושל דה וקי לא הפגין רגשות פרו-יהודיים מובהקים, כקודמו לאגו, ואף-על-פי כן גילה אהדה רבה ועניין אישי בגורל בית-המדרש החל מראשית כהונתו כמושל. בביקורו בבית-המדרש הפגין דה וקי את אהדתו באומרו:

הממשל המלכותי האיטלקי ונציגו המקומי כאן, המושל [האי רודוס] עוקבים אחר פעילותכם באהדה רבה. לכם, צעירים מלאי אמונה, אוכל להבטיח ולערוך כי איטליה לא תהיה אימפריה ראויה לשמה אם לא תכבד את אמונותיהם ודתותיהם של כל העמים החוסים בצילה המגן והנאצל.⁸⁴

ובכל זאת, אף כי הביא מרומא שני מזכירים יהודים, מאריו אתילו לוי ואתילו מומיליאנו, נהג דה וקי בקהילה היהודית ברודוס בריחוק ובאדישות רבה, שניכרו מיד כשהחל בתפקידו. עדות לכך עולה מדברי חמ' פראנקו, בן לאחת המשפחות הנכבדות בקהילה היהודית ברודוס:

בואו של דה וקי אכן זרע מבוכה בקהילתנו, בהשליטו אווירה מנוגדת לחלוטין לדמוקראטיה. אופן התנהגותו וראייתו את המצב מנוגדים לחלוטין לרעיונות המודרניים. בעצם מאז בואו אלינו כפה דו וקי על קהילתנו את השיטה הפאשיסטית, על גישתה הסמכותית-האישית, ומשטרה המוחלט. כך, למשל, גזר עלינו כי הכל יקומו ויברכוהו שעה שיעבור במכוניתו המרשימה [בחוצותינו...]. הוא גם השתלט על בתי-ספרנו כדי לכפות על ילדינו את שיטת ההוראה הפאשיסטית [...]. מנע את השימוש בספרים עבריים היו לו רעיונות מוזרים בתחום העבודות הציבוריות. הוא פקד על נשיא קהילתנו להעמיד לרשותו כמאה מצבות קברים על כתובותיהן היהודיות, כדי להשתמש בהן

82 ראה: אהמ"ה, ס"פ, דודקאנו, f. 4, b. 12.

83 דה וקי הביע לפעמים את תמיהתו על כך בפני סטרומזה וועד ביהמ"ד — ראה: אמתע"י, P/177-7b, מכתב מסטרומזה לפראטו (1937-1938).

84 ראה: אמתע"י, חדשות, ספטמבר 1937. 'חדשות אקיי"א' מקדיש שני עמודים ל'תמיכה הרבה אשר מביע הקוודומוריו הרחן דה נקי די נאל צ'ימון בעניינים היהודיים' ומדגיש במיוחד את 'רגשי הקירבה של האיש הדגול לביהמ"ד לרבנים ברודוס ואת חשיבותו האיטלקית הרבה שהלה מייחס לו' (כך במקור). לאגו עצמו, אשר עדיין ממשיך ומקבל מסטרומזה את הדו"חות של ביהמ"ד, מציע לו 'להאמין כמושל החדש. הדברים המתאימים והמוטעמים אשר נשא בביקורו בביהמ"ד גילו את חכמתו ואת עומק מחשבתו' — ראה: אמתע"י, P/177-7b, מכתב מתאריך 26.11.1936. גם פראטו כתב על דה וקי במהלך ביקורו ברודוס בשנת 1936: 'הוא [דה וקי] משמיע דברי התלהבות על ביהמ"ד וטען כי חינוכם של הדורות החדשים חייב לקבל השראה מן הרגש הדתי' — ראה: אמתע"י, P/177-25, פנקס 1936, 25 באוקטובר.

כחומר גלם לטירה המהוללת שבנה לעצמו. ניתן לשער את תחושת המוות המכרסמת בנשמות כל בני קהילתנו [...] בואו של דה וקי לרודוס מציין אפוא את ראשית תור הפורענויות המחריפות והולכות בקהילתנו.⁸⁵

דה וקי לא ראה בכהונתו כמושל רודוס משום התחייבות לפעול לטובת אוכלוסיית האי, אלא הזדמנות מצוינת להפגין בהתנהגותו במקום נידח זה את עוצמתו, משל היה מעין 'דוצ'ה' בזעיר אנפין. כהונתו זו היתה החוליה האחרונה במסכת חייו ההרפתקנית, לפיכך לא חש כל חובה לפעול לטובת דבר-מה, אלא אך ורק לפעול למען תדמיתו הכוחנית.

קיומו של בית-המדרש היה קודם כל בעיה של קהילת רודוס, במקום השני – בעיה של היהודים, איטלקים כספרדים, ורק במקום השלישי – בעיית הממשל ברודוס, אשר שאב את הכרעותיו מן הממשל האיטלקי המרכזי ברומא. קהילת רודוס עמדה על סף יאוש. המוניטין שיצאו לבית-המדרש כמוסד בעל צביון בינלאומי תבעו מחיר יקר וגבוה מכפי שהיה ביכולתה של הקהילה, אשר רק שניים או שלושה מצעיריה התחנכו בו. מה גם שמחיר זה האמיר ועלה כל הזמן. בשעת משבר זו הירבה דה וקי לשלוח פניות חוזרות ונשנות לעזרה אל משרד החוץ האיטלקי, בהטעימו את החשיבות הפוליטית והתרבותית הנודעת להמשך תיפקודו של בית-המדרש 'המועיל לאינטרסים של איטליה הפאשיסטית'.⁸⁶ קריאות אלו נתקבלו ברומא באהדה על-ידי שר החוץ האיטלקי צ'אנו, שהובא כבר בסוד העניינים על-ידי הרב פראטו. אולם הסיוע הממשי שניתן למוסד היה דל ביותר.⁸⁷ עתה כבר נקט המשטר הפאשיסטי מדיניות גזענית מקובעת. כך למשל, הגיב המשרד לענייני דתות על פניות שר החוץ צ'אנו:

ביצוע משימה זו מצריך שיתוף-פעולה וגיוס כל הגורמים הארגוניים היהודיים באיטליה. אולם בשל מדיניותו הנוכחית של המשטר [הפאשיסטי] בשאלת הגזע, יש לשער שפעולה מעין זו לא תתקבל עתה בעין יפה, ומכל מקום ודאי אין היא רצויה והולמת. לפיכך משרדנו לא ינקוט מצידו בצעד כלשהו לקידום העניין הנדון.⁸⁸

85 ראה: פראנקו, עמ' 19-20. הדברים במקורם – בצרפתית.

86 ראה: אהמ"ה, ס"פ, דודקאנו (1938) b, 15, 'בית-המדרש לרבנים ברודוס', f. 2.

87 ראה: אמתע"י, P/177-5, התכתבות פראטור-צ'אנו; שם, P/177-25, פנקס 1936, ראיון ב-8 באוגוסט; P/177-26, פנקס 1938, ראיון ב-15 ביאנואר; אהמ"ה, ס"פ, דודקאנו (1938), b, 15, f. 2, רשימה מאת צ'אנו מיום 16.8.1938.

88 ראה: אהמ"ה, ס"פ, דודקאנו (1938), b, 15, f. 2, 2.8.1938.

מורים ותלמידים בבית-המדרש לרבנים ברודוס. יושבים: ד"ר ש' מרכוס (ראשון מימין), ד"ר ישעיה זונה (שלישי מימין)

ט. סופו של בית-המדרש ברודוס

כך אפוא נסגר המעגל: כל הגורמים שתרמו לקיום בית-המדרש לרבנים ברודוס, בין שהיו אנאכרוניסטיים, או בלתי בשלים, או אך גורמים שבכוח, שלא ניתנו להתממש בשל זיקתם העקיפה או הייחודית יתר על המידה; כל הסממנים האיטלקיים-יהודיים ספרדיים הייחודיים נעלמו מן הזירה, לאחר שמיצו עצמם כליל.

השלב האחרון בקיומו של בית-המדרש היה עגום יותר מלידתו — כאשר לאגו שטח בפני מוסוליני את יוזמתו המקורית — ומותנה לחלוטין במאמצייהם של שני אישים שהיו נחושים בהחלטתם להוסיף ולקיים לא רק את המוסד, אלא גם את הרעיון שביסודו. בין קיץ 1937 לקיץ 1938 קיימו ביניהם נשיא בית-המדרש ברודוס, ויטאליס סטרומזה, והרב דוד פראטו ברומא התכתבות ענפה וכמעט יום-יומית בנרדן. בהתכתבות זו נזכרים כל המאמצים והמגעים שקיים סטרומזה עם מושל רודוס ועם הנציגים הממונים ברומא ובמצרים, מגעיו השונים של הרב פראטו, הסכנות והנטישות בצד ההישגים האחרונים, כמו למשל צאתו של הרב אנג'ל הצעיר, בוגר בית-המדרש ברודוס, לכהן כרבה של קהילת אלכסנדריה במצרים, התקוות — כגון קבלת תקציב חדש בשנת 1938 מאת 'איחוד הקהילות היהודיות האיטלקיות', והספקות, ולבסוף — ההשלמה עם הקץ.⁸⁹ המשך קיומו של בית-המדרש, שהיה מעתה חסר אמצעי מימון והנהלה נאותה, נעשה תלוי לחלוטין רק ברצונו של מושל רודוס. המושל פנה אל נציגי הממשל האיטלקי, שפנו מצידם אל המשרדים הנוגעים בדבר (משרד החוץ ומשרד הפנים הממונה על הדתות). אולם חרף המלצותיהם האישיות של מוסוליני ושל שר החוץ צ'אנו⁹⁰ לא נמצא מי שיסכן את מעמדו באותה

89 ראה: אה"מ"ה, ס"פ, דורקאנו, P/177-7a-b, התכתבות פראטו-סטרומזה (1937-1938).
90 ראה: אה"מ"ה, ס"פ, דורקאנו (1938), f. 2, b. 15, 30.7.1938 ו-16.8.1938. ברשימה אחרונה זו

עת למען קיומו של מוסד יהודי. מה שגם שנתקבלו באותו זמן שני חוקים הנוגעים לבית-המדרש ברודוס, שהיו מנוגדים זה לזה. האחד חייב את כל בתי-הספר ברודוס להיות כפופים במישרין לפיקוח הממשלה, ועל-ידי כך בוטלו כל האיפיונים הדתיים המסורתיים של בתי-הספר באי. החוק השני, החמור שבעתיים, ציווה לגרש מרודוס יהודים שאינם ילידים ובכך שם קץ להתפתחות המוסד שהיה מבוסס על תלמידים ומורים יהודים מארצות-מוצא שונות.

ב-17 באוגוסט 1938 הבריך מוסוליני לרודוס: 'אם ברצונך לסגור — סגור אותו'. ב-28 באוגוסט השיב המושל: 'בהתאם להודעותיי ובקשותיי הקודמות סגרתי אתמול את בית-המדרש לרבנים ברודוס'.⁹¹

ויטאליס סטרומזה כתב מיד לרב פראטו: 'במרירות רבה עליי להודיע היום, כי בית-המדרש לרבנים ברודוס איננו קיים עוד. מיותר לומר לך מהי הרגשתי ברגע זה. אנו חיים בתחושת חרדה'.⁹² סטרומזה עצמו, 'יהודי שאיננו יליד המקום', עזב את רודוס זמן-מה לאחר שמסר למושל את הדין-וחשבון המפורט האחרון על אודות בית-המדרש ולאחר ששלח לרב פראטו ול'איחוד הקהילות היהודיות האיטלקיות' את יתרות תקציב המוסד, על מנת שיעמדו לשרות התלמידים הנותרים שיעברו לרומא, להשלמת לימודיהם שם.⁹³

בחודשים הבאים הוחלו חוקי הגזע גם על היהודים שחיו באיי הדודקאנאס. קהילת רודוס מצאה את עצמה שוב מבודדת לחלוטין, לאחר צאת כל היהודים 'שאינם בני המקום'. אולם עדיין מצבם של יהודי רודוס נחשב טוב יותר בהשוואה לגורל אלן שנאלצו לגלות משם.

הכיבוש הגרמני מצא ברודוס קהילה מדולדלת, שנלכדה בבת אחת וגורשה למשרפות.

החלום המשותף למשטר הפאשיסטי וליהודים הספרדים לקיים ברודוס בית-מדרש לרבנים, חלום שהתגשם אך כ-13 שנים (1926-1938) דומה היה בשנת 1945 כשייך לעידן אחר. הוא לא הותיר כל עקבות לא בליבות האנשים ולא בחוצות העיר, שקהילתה היהודית חדלה להתקיים.

בשנת 1945 שלח מאריו לאגן למשרד החוץ האיטלקי דין-וחשבון על רודוס, שהיה אמור כנראה להתפרסם, ובו כתב, בין היתר:

הודיע צ'אנו לדוצ'ה כי אולי מצא, בהתיעצות עם פראטו, את האיש המתאים לניהול ביהמ"ד, 'אחד פרופ' קולומבו, רב ומנהל הגימנסיה בפראגה'; לעומת זאת, עולה מהורעה מאוחרת יותר, מיום 24.8.1938, כאילו הנבחר יהיה פרופ' קאָלָלו רוקָה, רב ראשי באלכסנדריה שבפנימוןטה (איטליה).

91 ראה: אהמ"ה, ס"פ, דודקאנו (1938) f. 2, b. 15, 30 ביולי ו-16 באוגוסט 1938.

92 ראה: אמתע"י, P/177-7b, מכתב מיום 24.8.1938.

93 ראה: אמתע"י, P/177-7b, 'דו"ח מוסרי-כספי לשנת הלימודים האחת-עשרה בביהמ"ד לרבנים-פנימייה, 1937-1938-XVI'; התכתבות סטרומזה-פראטו, אוקטובר 1938.

בית-המדרש לרבנים ברודוס היה מוסד חינוכי ממדרגה ראשונה, שבו לימדו מורים מארצות-מוצא שונות ומגוונות, בעלי מוניטין רב. התלמידים במוסד זה באו משבע קהילות יהודיות שונות במזרח, לרבות ארץ-ישראל. קהילות אלו השתתפו בפעולות הפיקוח התרבותי והרוחני. וגם אם נגזר על מוסד זה ליפול קורבן לטלטלה האנטישמית שעברה על איטליה — אף שזו לא היתה מעולם תחושה האמיתית של האומה האיטלקית — אל לזאת למנוע את ההכרה, כי בבית-המדרש לרבנים ברודוס התנהלה במשך שנים פעילות רבת ערך וברמה תרבותית מהוללת אשר לא תניח לבית-המדרש לרבנים להישכח, ויש לחדשה!⁹⁴

מאיטלקית: אפרת נאור

94 ראה: אהמ"ה, ס"פ, דודקאנו, 16, b, f. 11, 18.7.1945. אחרי המלחמה קיבלו בוגרי ביהמ"ד לרבנים ברודוס משרות הוראה באסחאנבול, ניו יורק, פורטלאנד (אורגון), קייפטאון, כואנוס איירס, אַליזבֶתְנוּיֶל — ראה: אנג'ל, פרק 6.

הפניות ביבליוגראפיות

Archivi dell'Unione delle Comunita' Israelitiche Italiane (A.U.C.I.I.), Roma:	אאק"א
— Cartella 30: Azione ebraica all'estero	
— Cartella 11: Rodi	
— Cartella 18: Collegio Rabbinico di Rodi	
— Cartella 41: Il Collegio Rabbinico di Rodi	
Archivio Storico del Ministero Africa Italiana (A.S.M.A.I.), Roma:	אהמ"א
— Ministero: Dodecanneso	
Archivio Storico Ministero Affari Esteri (A.S.M.A.E.), Roma:	אהמ"ה
— Archivio Riservato di Gabinetto (A.R.G.)	אהמ"ה-אס"ק
— Serie Politica (A.P.): Dodecanneso-Egeo, Palestina, Egitto	אהמ"ה-ס"פ
Archivio Centrale dello Stato (A.C.S.), Roma:	אמ"מ
Carte Ameglio	מסמכי אמליו
Presidenza del Consiglio: Gabinetto, 1912, T. (Triopolitania-Cirenaica)	משרד ראש-המשלה
	הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, ירושלים.
— Fondo Sereni (R8)	
— Fondo Prato (P/177)	
— Notiziario UCII (IT.1153)	
M.D. Angel, <i>The Jews of Rhodes</i> , New York 1978.	אנג'ל
	הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים.
— Fondo Sullam (K11-433)	אצ"מ
— Z4	
<i>Bulletin des Ecoles de l'Alliance Israelite.</i>	בבסכ"ח

- '*Il Collegio Rabbinico di Rodi*', Milano-Roma 1930; Extraits des Rapports Annuels (des Ecoles de l'A.I.U.) de l'Exercice 1912-13. ביהמ"ד
- 'La visite des Souverains d'Italie au Quartier Juif de Rhodes', *Israel*, II, Cairo, anno 10, No. 21, 31/5/1929, pag. 1. ביקור
- Bulletin de l'Alliance Israelite Universelle*. ככ"ח
- R. Galan, 'The Jews of Rhodes: a Century Old Community in Retrospect', *Commentary*, vol. 26, No. 5 (November 1958), pp. 425-428. גאלאן
- A. Galante, *Appendice à l'Histoire des Juifs de Rhodes, Chio, etc.*, Istanbul 1948. גאלאנטי, נספח
- , *Histoire des Juifs de Rhodes, Chio, Cos*, Istanbul 1935. גאלאנטי, תולדות
- A. Danon, 'Gli Israeliti dell'Isola di Rodi', *Mosé*, Corfù (1883), pp. 348-349. דאנון
- C. De Vecchi di Val Cismon, *Il Quadrumviro Scomodo*, Milano 1983. דה וקי
- R. De Felice, *Storia degli Ebrei Italiani sotto il Fascismo*, Torino 1961. דה פליצ'ה, איטליה
- , *Ebrei in un Paese Arabo*, Bologna 1978. דה פליצ'ה, לוב
- , *Mussolini il Duce 1929-1936*, Torino 1974. דה פליצ'ה, מוסוליני
- F. Del Canuto, *Israel, Un decennio*, Roma 1984. דל-קאנוטו
- הארץ, יומון, תל-אביב. הארץ
- Il Vessilo Israelitico (V.I.)*, Casale Monferrato. הדגל היהודי
- א' הטל, יהודי יוון — ביבליוגראפיה, ירושלים תשמ"ד. הטל
- Hamenorà Constantinopol*. המנורה
- L'Idea Sionistica Milano*. הרעיון הציוני
- C. Weizman, *La mia vita per Israele*, Milano 1950. וייצמן
- I. Sonne, 'Relazione sul Materiale Archivistico e Bibliografico della Comunità Israelitica di Rodi', *L'Idea Sionistica*, vol. 2, No. 4-5 (1931), pp. 17-19. זונה
- A. Hemsì, 'Le Dolorose Vicende degli Ebrei di Rodi', *Israel*, anno 49, No. 26 (16 aprile 1964), p. 30. חמצי
- S. Jona, 'la Dolorosa Storia degli Ebrei di Rodi', *Israel*, anno 49, No. 19 (13/2/1964), p. 4. יונה
- 'Fondation d'un Seminaire Rabbinique a Rhodes', *Hamenorà*, anno 5 (1927), p. 448-450; anno 9 (1931), pp. 83-101; anno 11 (1933), pp. 121-122. ייסוד
- Israel*, Il Cairo. ישראל, קאהיר
- Israel*, Roma. ישראל, רומא
- R. Cohen, *Educazione degli ebrei in Rodi italiana*, Firenze 1935. כהן
- Rivista di Studi Politici Internazionali*, Firenze. כעממ"ב
- N. Leven, *Cinquante Ans d'Histoire; l'Alliance Israelite Universelle* (1860-1910), vol. 2, Paris 1920. לון
- Mehrez, 'Rodi', *Il Vessillo Israelitico* (VI), anno 68, 1920. מחרז
- A. Milano, 'Nuove Luci sull'Emigrazione degli Ebrei Italiani nel '500 verso il Levante', *R.M.I.*, No. 4 (1953). מילאנו, הגירה
- , 'Gli Inviati di Terra Santa in Italia', *R.M.I.* (1952), No. 6-7. מילאנו, השליחים
- , *Storia degli Ebrei Italiani nel Levante*, Firenze 1949. מילאנו, לבאנט
- S. Minerbi, *L'Italie et la Palestine 1914-1920*, Paris 1970. מינרבי, איטליה
- , *Angelo Levi-Bianchini e la sua opera nel Levante 1918-1920*, Milano 1967. מינרבי, ביאנקוני

- , 'L'Azione diplomatica Italiana nei confronti degli Ebrei Sefarditi durante e dopo la Prima Guerra Mondiale (1915-1929)', *R.M.I.* (Luglio-Dicembre 1981), pp. 86-119.
Messaggero di Rodi, Rodi.
 מינרכי, פעילות
- Mosè*, Corfù.
 מ"ד
 משה
- V. Strumza, *Alcuni Cenni Storici sugli Ebrei di Rodi*, Bologna 1936.
 'College Rabbinique de Rhodes', *Israel*, II, Cairo, anno 15, No. 33 (16/8/1931), p. 3.
 סטרומזה
 סמינר
- 'Einé Sepharadische Rabbinerschule Auf Rhodus', *Die Welt* (20.6.1930).
 ספרדי
- R. Pacifici, 'Notizie sulla Vita degli Ebrei a Rodi', *R.M.I.*, vol. VIII, maggio-giugno 1933.
 פאציפיצי
- M. Pariente, 'Les Israelites de Rhodes', *Bulletin de l'Alliance Israelite universelle* (Paris 1888), No. 13, pp. 101-110.
 פאריינטי
- E. Fino, *La Tragedia di Rodi e dell'Egeo*, Roma 1957.
 פינר
- D. Prato, *Cinque Anni di Rabbinate*, Alessandria d'Egitto 1933 (Rodi pp. 213-219).
 פראטו
- H.M. Franco, *Les Martyrs Juifs de Rhodes et de Cos*, Elisabethville 1952.
 פראנקו
- G. Ciano, *Diario 1937-43*, Milano 1980.
 צ'אנו
- G. Carocci, *La Politica Estera dell'Italia Fascista 1925-1928*, Bari 1969.
 קארוצי
- Commentary*.
 קומנטרי
- D. Carpi, 'Il Problema Ebraico nella Politica Italiana tra le due Guerre Mondiali', *Rivista di Studi Politici Internazionali* (Gennaio-Marzo 1961).
 קארפי, בעיה
- ד' קארפי, 'פעילותו המדינית של וייצמן באיטליה בשנים 1934-1923', *הציונות*, ב, חל-אביב תשל"א, עמ' 169-207.
 קארפי, פעילות
- 'Rhodus', *Allgemeine Zeitung des Judenthums*, IV (1840), pp. 400-401.
 רודוס
- La Rassegna Mensile di Israel* (R.M.I.).
 רמ"י
- Documenti Diplomatici Italiani (D.D.I.).
 תד"א